

ЧИ ЗДІЙСНИТЬСЯ “КИТАЙСЬКА МРІЯ” ?

Владислав Седнєв

Економічні реформи і суспільні очікування в сучасному Китаї

Як добре відомо, у кожного народу є своя власна мрія. Мрії бувають амбіційними і не надто, близькими до землі або високими, аж до небес. Не менш добре відомо, що мрією простого китайця завжди було досита наїстись, аби позбутись почуття голоду. Тепер, на початку XXI століття, коли ця мрія частково (стосовно їжі) здійснилась, китайці можуть озирнутися і подивитися, що ж відбулося з ними і їх країною і, зрештою, чого ж тепер прагнути.

Доцільність аналізу шляху, що його пройшов Китай за час реформ, уявляється необхідною справою як з академічної точки зору, так і з практичної точки – для вироблення рекомендацій для багатьох країн “третього світу”, які знаходяться в аналогічній ситуації,

Дві речі, *незалежність та процвітання*, впродовж довгого історичного часу залишалися нездійсненою мрією усього китайського народу. Адже починаючи з середини XVII сторіччя, Китай поступився маньчжурам і там запанувала маньчжурська династія Цинь. У XIX сторіччі європейці почали активно колонізувати Китай. Китай і китайці зазнали чимало утисків і принижень з боку іноземців. “Опіумні війни” добре сидять у генетичній пам’яті нації. Національні почуття китайців були скривджені. Китайська нація фактично була купою піску. Через Сінхайську революцію, яка скинула чужоземну монархію, і “Рух 4 травня”, а пізніше криваві громадянські війни, пройшов Китай до проголошення КНР вже у середині XX століття.

Коли у своїй промові під час урочистого проголошення КНР 1 жовтня 1949 року Мао Цзедун наголосив, що “китайський народ підвівся з колін”, одвічна мрія китайців про національну незалежність реалізувалася. Що ж до другої складової китайської мрії, процвітання, то проголошення КНР стало лише першим кроком по довгому і складному шляху реформування країни.

На жаль, добрий початок, фактично створеної з нуля китайської економіки в перше десятиріччя існування народного Китаю, змінився авантюристичною політикою “Великого стрибка”, що призвела до занепаду економіки і навіть виникненням подекуди голодомору, про який китайці вже встигли забути. Мрія про те, щоб за десять років завзятої праці здобути „десять тисяч літ щастя” виявилася марною, тому, що не мала під собою будь-якого економічного підґрунтя. “Кукурікання півня” про пробудження нації, про яке говорив Мао Цзедун, заглушили барабани „класової боротьби”. І як нам всім добре відомо з власної історії, у такі часи не до розвитку і не до прогресу, бо кожний думає лише про власне виживання.

В той час, як світ спостерігав за злетом Японії, а “азіатські тигренята” закладали підґрунтя для подальших економічних перемог, Китай глибоко загрузнув в хаосі “культурної революції”.

Таким чином, десь близько двадцяти років (час, який можна було витратити на побудову сучасного суспільства) Китай загубив даремно. Китайський дослідник Ма Цзунши так пише про це: “Це була не лише особиста трагедія покійного Голови (zhuxi), але й трагедія усього китайського народу”.(1) Віддаючи належне офіційній історіографії, яка створює такі чудові формулювання, зауважимо, що Китай того часу дійсно являв жахливу картину. Населення було заідеологізованим,

голодним і деморалізованим, і якби не армія, що розігнала хунвейбінів, навряд чи владі вдалося б уникнути всекитайського бунту, який час від часу траплявся в китайській історії і все трошив все на своєму шляху.

Зміна орієнтирів відбулася в 1978 році, коли до влади прийшло нове керівництво на чолі з Ден Сяопіном. З цього часу китайська мрія вийшла на новий виток історичної спіралі: почали створюватися реальні умови для економічного зростання. Правда, життєвий рівень більшості китайців, хоч і почав швидко зростати, але все ще був дуже далекий від не лише від аналогічного показника в країнах Заходу, але й тодішньому Радянському Союзу.

З середини 80-х років минулого століття Китай скористався третьою після Другої світової війни глобальною реструктуризацією промисловості. *Політика реформ і відкритості* дала можливість залучити іноземні інвестиції і (хоча і не в такому обсязі, як сподівалися) високі технології. Незважаючи на комуністичний (тоталітарний) характер режиму, західні інвестори охоче почали вкладати гроші в китайську економіку. Водночас інтенсивно розвивався внутрішній ринок, життєвий рівень селян почав зростати. (2)

Тут, очевидно, самий час поставити низку питань, чому так відбулося? Чому Китай встояв, а не розвалився, як СРСР? Чому врешті решт Китаю вдалося зберегти свою мрію? Чи загрожує її реалізація іншим країнам і народам?

Подібних питань може бути дуже багато, а от відповіді на них дуже різняться. Спробуємо розібратися, в чому тут справа. Для цього необхідно хоча б коротко проаналізувати суть китайських реформ.

Головною метою реформ було проголошено створення „сильної держави, багатого народу”. Центральне місце в реформах було відведено економічним перетворенням. Починаючи їх, китайські керівники добре проаналізували інституційний стан країни.

Очевидно, першим міркуванням китайських керівників, що починали економічні перетворення і яке, власне, лежить на поверхні, було (і залишається) бажання зберегти стабільність у державі, без якої неможливі будь-які серйозні реформи. Крім того, як відомо, ніхто з владою розставатися не хоче. А в тому, що реформи потрібні, ні в кого наприкінці 70-х років сумнівів не було. Після всіх негараздів „культурної революції”, це вже стало аксіомою. Починаючи реформи, китайське керівництво не мало перед собою готової моделі і послідовності реформувань. Але була мета – побудувати Великий Китай, і була стратегія її реалізації шляхом здійснення “чотирьох модернізацій”. Крім того, необхідно було надати світові сигнал, що з Китаєм можна мати справу. Все це означало формування і подальшу реалізацію *політики реформ і відкритості*. (3)

Ден Сяопін повернув до ідеологічного арсеналу влади конфуціанство. Тим самим він надав сигнал зарубіжним китайцям про принципові зміни у китайській владі. Для власного населення це означало повернення до культурної спадщини. Традиція, найважливіша складова китайської культури, яка була перервана бурхливими подіями “культурної революції”, відновилася. (4)

Якщо взяти суспільний зріз “китайської мрії”, то тут вимальовується одвічне бажання жити спокійно, без злиднів і хаосу, заможним родинним життям. Адже сім’я – основа китайського суспільства. Для того, щоб зрозуміти, чого хочуть китайці, достатньо звернутись до їхніх побажань. Китайці бажають один одному щастя, багатства і довголіття. Щастя – це заможна (обов’язково з дітьми) родина, пристойне місце на ієрархічній драбині з відповідним заробітком і, безумовно, зв’язки (*guanxi*). Багатство – це не гроші, як для західної людини, а знов таки щось зматеріалізоване: будинок, авто, предмети розкоші, одним словом, стиль життя.

Обов'язковим атрибутом китайського багатства виступає смачна і вишукана їжа. Довголіття – це спокійна і поважна старість серед родичів, у сім'ї аж до смерті. Крім того, кожний китаєць хоче жити у великий і шанованій зовнішнім світом батьківщині. А якщо вже так сталося, що він мешкає поза меж Китаю, всі ці постулати все рівно діють, а духовний (часто-густо не лише) зв'язок з батьківщиною – це неодмінне явище.

Головною проблемою з початку реформування країни було, яким саме шляхом здійснювати економічні реформи. Потрібні були добрі фахівці з економіки, а їх майже не було. Нових економістів не готували (університети не працювали), а старі були заідеологізовані та налякані попередніми репресіями. Виявилось, що після „культурної революції” відомі економісти були “на перевихованні” у селах, наукові інститути розігнані, а офіційною теорією залишався “марксизм-ленінізм і ідеї Мао Цзедуну”, що не дуже сприяло реформам. Західна економічна наука служила лише об'єктом критики. Період інтелектуальної стагнації Китаю сягнув свого апогею. Реформаторам прийшлося працювати практично з нуля.

Додамо сюди природну недовіру китайців до чужоземних порадників і розуміння необхідності створення власної інституціональної моделі державного і суспільного устрою. З метою підготувати власних фахівців значна кількість молодих китайців ще на початку 80-х років поїхала навчатись до західних університетів.

Через те, що все ще були досить значними ідеологічні обмеження, перегляд підходів почався зі спроб “позбутися радянської парадигми”, “повернутися до справжнього Марксу”. Далі – більше. З початком періоду відкритості до Китаю почали приїздити відомі західні економісти. Значну роль зіграла Башанська нарада (1985 р.) з питань макроекономічної політики, коли китайські фахівці зустрілися з відомими зарубіжними економістами: лауреатом Нобелівської премії американцем Дж.Тобіном, угорцем Я.Корнаї, поляком В. Брусом. Відвертості дискусій сприяла атмосфера зустрічі. Вона відбувалася на борту судна, яке повільно рушило по Янцзи. Милуючись китайськими пейзажами і насолоджуючись вишуканими стравами китайської кухні, учасники зібрання отримали кожний те, що хотів: гості – незабутні враження, китайці – неоціненні знання й світовий досвід з перших рук.

У 80-ті роки у Китаї відбулися принципові зміни у ставленні до знання, до науки і інтелігенції. Почали створюватися нові наукові центри в Академії суспільних наук Китаю. Там навіть почали вивчати нові напрями іноземної, здебільшого західної, наукової думки. Тепер вже не було її огульної критики. Досліджувалося все, що могло б бути використано на китайському ґрунті. Якщо раніше китайські вчені вважали, що реформи – це комплекс політичних заходів для мобілізації населення, то тепер стало ясно, що все значно складніше. Якщо щодо ролі держави у здійсненні реформ розбіжностей серед китайських вчених не було, то з економікою все виглядало далеко не одноставно. Спочатку китайська наука почала звертатися до тих частин західної економічної теорії, які були потрібні в той чи інший етап реформ. Так, робилися посилання на кейнсіанство, а знання про сучасну економічну думку на Заході загалом залишалися досить поверховими. Не було чіткості і в питаннях власності і перспективах інституційних перетворень. Переважав дещо догматичний підхід. План і ринок розглядалися як два абсолютно рівноцінних за якістю, але різних за формою засоби розміщення ресурсів. Проблеми ринкової трансформації досліджувалися, як правило поза контекстом інституційних перетворень. Ринкові реформи, вважали тоді китайські вчені, можна здійснити без трансформації системи прав власності. (5)

Але нестачу економічних знань китайські економісти частково компенсували зваженістю, поступовістю, обережністю і тверезим підходом. Однак практика, цей „великий критерій істини”, як казав Ден Сяопін, по мірі поглиблення реформ, вимагала більшого. Треба було йти далі.

Принциповим моментом в еволюції поглядів китайських вчених стало проникнення у Китай концепту *нового інституціоналізму*. Починаючи з 1990 року оновлення економічних інститутів постійно перебуває в центрі уваги китайських теоретиків і (що важливо) практиків. Вивчення праць американського економіста Д. Норта про залежність трансформацій від траєкторії попереднього розвитку наштовхнуло китайських вчених більш ретельно досліджувати історичні та культурні особливості китайського суспільства в процесі економічного розвитку, тим більше, що китайська культурна спадщина завжди розглядала питання економічні в тісному зв'язку з політичними, філософськими і т.п. На його роботи вчені КНР посилалися й для того, щоб обґрунтувати теоретичну бездоганність *моделі поступового розвитку*, що його взяло на озброєння китайське керівництво. Справа в тому, що до подій на площі Тяньаньмень у 1989 році, вивченню ролі інституціональних трансформацій не приділялося належної уваги. Після цих трагічних подій був зроблений (до речі, не дуже афішований) висновок про те, що зворотнім боком успішних реформ стала нова соціальна нерівність, яку не можна допускати у такий величезній і складній країні, як Китай. Тим більше, якщо вона тримає прапор соціалізму. Якщо, безумовно, не хочеш викликати нові революції і заворушення.

Китайська суспільно-економічна думка після Тяньаньменю (1989) остаточно відокремлюється від офіційної пропаганди і все більше перетворюється на досить закриту наукову лабораторію, де досліджують нові економічні можливості і нові інститути для забезпечення сталого економічного розвитку.

Катастрофічні наслідки економічних реформ у країнах колишнього СРСР, що механічно виконували західні рекомендації, дали додаткові аргументи на користь виваженого і обережного китайського підходу до реформування. Швидкі темпи зростання китайської економіки підогріли націоналістичні амбіції дослідників, які активно почали дебатувати можливість присудження Нобелівської премії з економіки за успішний перехід країни до ринкової економіки. І хоча цього не відбулося із зрозумілих причин, китайські вчені мають непогані шанси впевнено дивитись у майбутнє.

Відомий китайський вчений Лінь Іфу, що очолює Китайський центр економічних досліджень при Пекінському університеті, спробував обґрунтувати майбутній тріумф китайської економічної науки посилаючись на те, що великі економісти з'являлися завжди у тих країнах, де відбувався економічний прорив. Так, з часів промислової революції XVIII сторіччя до Першої світової війни Велика Британія мала найпотужнішу економіку, і всі відомі економісти були англійцями і жили у цій країні. А вже під час Другої світової війни функції економічного центра світу перейняли США. Саме там знаходяться найвідоміші дослідницькі центри і найкращі фахівці. Тепер світ спостерігає за появою нової економічної потуги, Китаю, який до середини XXI століття випередить США. Коли це відбудеться і Китай стане наймогутнішим економічним центром, сюди пересунеться і центр світової економічної думки.

Китайський вчений Чжао Сяолей вважає, що крім радянсько-марксистського підходу і західної економічної науки у китайських фахівців була ще своя власна лінія, яка була пов'язана з спробами створити особливу китайську економічну науку синтезуючи обидва підходи з реальними економічними і культурними традиціями Китаю.

Коли реформи щойно почалися китайські дослідники розглядали “китайську економічну науку” як місцевий різновид політекономії соціалізму. Пізніше підкреслювалось, що це синтез ідей класичної школи, сучасної економічної науки (себто західної – *В.С.*), марксизму і традиційної китайської думки. Не ставлячи знаку запитання щодо універсальності принципів економічної науки, вже згадуваний китайський вчений Чжао Сяолей розглядає “сучасну китайську економічну теорію” як історико-географічний феномен, що характеризує “стан розвитку економічної науки в Китаї у певний час”.

Чимало китайських інтелектуалів приділяють особливу увагу дослідженням “культурно-цивілізаційної специфіки національної економічної думки”. Вони намагаються виправити “сайентистський” підхід західної економічної теорії, що вийшла з індивідуалістської західної цивілізації і додати їй людяності, пустивши у традиційне гуманітарне річище традиційного китайського знання. Абстрактну модель “економічної людини”, що лежить в основі сучасної економічної думки Заходу в Китаї гостро критикують за егоїзм, байдужість до суспільних проблем, відсутність патріотизму. Їй протиставляється конфуціанська мораль, в центрі якої знаходиться “благородна людина” (*junzi*) з її прагненням гуманності і справедливості. Відбувається очевидне зіткнення різних ціннісних підходів корпоративізму і індивідуалізму. (6)

2004 році боротьба навколо специфіки національної моделі переходу до ринкової економіки спалахнула в Китаї з новою силою. Імпульсом для цього стала стаття колишнього аналітика журналу „Тайм” Дж. Рамо “пекінський консенсус”. Не треба пояснювати, що ця назва мала показати, що час “вашингтонського консенсусу” відходить у минуле. Йому на зміну йде “пекінський консенсус”. Він, зокрема, стверджував, що “вашингтонський консенсус” робив щасливими банкірів, а “пекінський консенсус” відповідає фундаментальним потребам справедливої економічної трансформації росту і інтересам простих людей. Згідно Рамо, “пекінський консенсус” характеризується вкрай обережним ставленням до лібералізації торгівлі і здійсненні приватизації. Він дав таке формулювання “пекінському консенсусу”: рішуче прагнення до інновацій і експериментам, активний захист суверенітету і національних інтересів, обмірковане накопичення інструментів асиметричної сили.

Мета “пекінського консенсусу” – збільшення власної потуги при збереженні незалежності.

Згідно з Рамо, такий досвід КНР має універсальний характер і може бути використаний іншими країнами, що розвиваються, задля економічного зростання і покращення життя їхніх народів. (7)

Стаття викликала хвилю відгуків науковців як у Китаї, так і поза його межами. Якщо позбутися крайнощів, які полягають або у повному неприйнятті китайського досвіду, або у його абсолютизації, вимальовується наступна картина. Реальне місце китайського досвіду в контексті сучасного прогресу і вивченні особливостей перехідних економік можна буде оцінити лише з часом. Але вже зараз очевидно, що на зміну формалізованого підходу “вашингтонського консенсусу” прийшло врахування під час ринкових реформ інституціональних особливостей конкретної країни

Китайський економіст Лінь Іфу звертає увагу на те, що тотальна відкритість, що характерна для класичної економічної теорії, відповідає умовам розвинутих країн, але не влаштовує країни, що розвиваються через те, що їхня економіка надто беззахисна перед напором транснаціональних корпорацій. Дослідник Цянь Іньї вважає, що вся теорія переходу до ринку повинна бути оновлена. Необхідно

приділяти увагу створенню інститутів і послідовності дій під час переходу до ринку. Окрім інституціональних перетворень, треба подбати про підтримку реформ з боку суспільства. Цього можна досягнути лише зменшенням вад під час трансформацій. “Шматок” пирога кожної людини не повинен зменшитися”. Звідси категорична відмова від “шокової терапії”. Крім того, необхідно враховувати траєкторію попереднього розвитку країни. Треба добре згадати, що “універсалізм світової економічної науки не виключає відмінностей на рівні конкретних засобів трансформації”. Лінь Іфу підкреслює, що реформи мають плануватися з урахуванням того, що успіх підприємства залежить також від створення умов для перетворення нежиттєздатних підприємств на життєздатні, замість того, щоб використовувати “шокову терапію” і дотримуватись “вашингтонського консенсусу”.

Прогрес китайських реформ і розвиток економічної думки китайських дослідників призвели до виникнення якісно нової ситуації. Пішли у минуле дискусії між прибічниками плану і ринку. Залишились розмови про марксистський підхід до економічного реформування і про основні закони західної економічної науки. Але вони не впливають вирішальним чином на прийняття принципових рішень.

Виходячи з національних інтересів держави влада прилаштовує ідеологію під реальні потреби, а не навпаки. При цьому формально позиції офіційної ідеології залишаються незаперечними, бо це питання не науки, а легітимності влади КПК. Восени 2002 року до статуту КПК були внесені важливі доповнення, Партія проголосила, що “керується у своїй діяльності марксизмом-ленінізмом, ідеями Мао Цзедуня, теорією Ден Сяопіна і важливими ідеями троїстого представництва”.

(7)

Зауважимо, що від колишньої ідеологічної монополії першого компоненту залишалася не більше ж. Все інше займає “китайська специфіка”. Такий підхід дозволяє будь-які новації (навіть абсолютно несподівані з точки зору традиційного марксизму) проголошувати творчим розвитком марксистської теорії.

Водночас у китайській економічній науці з’явилися так звані “нові ліві”, які з критичних позицій розглядають досвід реформ. Вони, зокрема, вказують на їх негативні наслідки: зростання безробіття, корупцію, соціальну нерівність. Згідно з їхніми твердженнями, винний в цьому неолібералізм, який без зайвого галасу вже став невід’ємною частиною економічної ідеології. В унісон влада розгорнула кампанію критики неолібералізму, зосередившись на жахливому стані, у якому перебувають Латинська Америка і Росія.

Як не прикро про це говорити, все це справедливо й стосовно України.

Китайські успіхи безумовні, але чи втримає Китай темп розвитку в майбутньому?

Незважаючи на всі економічні досягнення, існує багато невирішених проблем, які вже в недалекому майбутньому можуть затьмарити “блискучі перспективи розвитку”.

Необхідно хоча б коротко нагадати, про що йдеться.

Проблема “зайвих” людей. Перш за все йдеться про селян, життєвий рівень, хоч і покращився, але все ще залишається досить низьким. Більше половини селян мають річний дохід на рівні 250 американських доларів, тобто трошки більше 20 доларів на місяць. І це в той час, коли аналогічний показник у мешканців міста вимірюється кількома тисячами доларів. Селяни не хочуть більше обробляти землю, кидають насиджені місця і рушають у великі міста, де готові виконувати будь-яку роботу за будь-які гроші. Кількість таких людей важко назвати точно,

бо офіційної статистики немає. Очевидно лише, що рахунок йде на мільйони, а можливо й десятки мільйонів людей. Через величезне населення Китай все ще залишається країною бідних людей.

Після вступу Китаю до СОТ багато промислових підприємств скорочують персонал або взагалі банкрутують. Знайти роботу для тих, хто її лишився, річ майже неможлива. А для тих, кому за тридцять, неможливо точно.

Проблема корупції. Бажання збагатитись будь-якою ціною призводить до зрощування чиновництва з бізнесом, а іноді і з криміналом. Треба віддати належне керівництву країни, яке веде боротьбу з цим злочином, але, очевидно, недостатньо.

Падіння моралі і зростання злочинності. Це явище викликано як економічними, так і політичними чинниками. Люди, що не змогли “відбутись” (себто збагатитись, зробити кар’єру і т.п.), поповнюють лави подібних. З іншого боку розчарування в комуністичних ідеалах, які все ще офіційно насаджуються офіційною пропагандою, штовхає людей, особливо молодь, на шлях правопорушень. Низький рівень соціального захисту призводить до подальшого розповсюдження наркотиків. Серйозною проблемою для Китаю стало розповсюдження СНІДу.

Проблема співвідношення ресурсів і населення. Вже зараз антропологічне навантаження на природу є кричущим. Що ж до промисловості, яка зростає як на дріжджах, то вона потребує все більше і більше енергоносіїв. А це, у свою чергу означає, що коли йдеться про потреби людей і потреби економіки, перевага завжди віддається економіці, бо ж “людей у нас багато”. Як вважають китайські економісти, нова, 11-я п’ятирічка буде першою, що розроблена після формулювання китайським керівництвом концепції наукового погляду на розвиток. Це буде мати переломне значення у порівнянні з попередніми п’ятирічними планами. Науковий розвиток має стати “непорушним законом”. Керівництво КПК підкреслює, що у найближчі 5 років слід виходити з того, що людина понад усе, слід змінити погляди на розвиток, створивши його нову модель, підвищити якість розвитку, забезпечити реалізацію „єдиного планування на п’яти напрямках (йдеться про єдине планування розвитку міста і села, регіонального розвитку, розвитку економіки і соціальної сфери), гармонійного розвитку людини і природи, а також розвиток в середині країни і розвиток відносин з зовнішнім світом. Необхідно також по-справжньому поставити соціально-економічний розвиток на рейки всебічного гармонійного і тривалого розвитку. Все це означає, що наступні 5 років в основу всіх перетворень буде покладені наукові підвалини. Трансформація економічного росту є одним з центральних ланцюгів створення Китаї нової моделі розвитку. Від надмірної прив’язки до фінансовим і природним ресурсам, від забруднення оточуючого середовища промисловими викидами Китай має перейти до підвищення якості виробництва шляхом технічного прогресу і якості праці. (8).

Статистичний аналіз економічного зростання дозволяє виокремити деякі параметри розвитку, які пояснюють, чому інші країни не змогли показати такі темпи економічного розвитку. Це значні інвестиції у людський розвиток, увага до сильних інститутів з боку держави, дуже обережна макроекономічна політика, поступове входження у світову економіку. Либонь, завжди залишаються явища, які неможливо пояснити лише з економічної точки зору. Очевидно, що треба ще додати сюди і сильну політичну волю, і розуміння з боку народу, для чого все ці реформи робляться. Адже Китаю вдалося підтримувати одночасно і сильні інститути, і здійснювати правильну макроекономічну і промислову політику, і про експорт на зовнішні ринки дбати, і про селян не забувати. А їх там 900 мільйонів.

Аналізуючи секрети китайських успіхів, не можна оминати питання про творчий синтез найновіших досягнень світового розвитку з національними традиціями та власним історичним досвідом. Можливо, відповідь треба шукати в глибинах китайської історії, яка налічує п'ять тисяч років. Китайська цивілізація єдина з давніх цивілізацій, що збереглася на землі з давніх часів і при цьому зберегла власну національну традицію. Можливо, слід звернути увагу на той феномен, що в Китаї ніколи не було релігійних воєн, а всі релігії мирно співіснували.

Чи вдасться Китаю перебороти ці величезні труднощі? Чи впорається Китай з масштабними завданнями нового етапу?

Лише час дасть відповідь на це запитання.

Загально визнано, що Китай досяг великих успіхів в економічному реформуванні. Недооцінювати цього не можна. Тим більше, що жодна країна в світі не вирішувала завдання такого масштабу і складності. Але попереду Китай очікує чимало нових випробувань. Очевидно лише, що "китайська мрія" може бути реалізована лише за умов збереження сильної соціальної складової. Адже створити умови для щасливого життя півтора мільярда людей буде дуже непросто.

Література та примітки

1. Ma Zongshi. *China Dream in the Global 1990s and Beyond* in *China Looks at the World*/Konark Publishers PVT/LTD. New Delhi. 1999. p. 80.

2. Sheng Hua, Xuejun Zhang and Xiaopeng Luo. *China: From Revolution to Reform*. The Macmillan Press LTD. 1993, p. 38.

3. Сутність політики реформ та відкритості була сформульована на початку реформ особисто Ден Сяопіном, який підкреслив, що „ізоляція країни від зовнішнього світу не сприяла розвитку Китаю. В той час, як ми спираємось на власні сили, нам слід відкрити нашу країну для того, щоб отримати інвестиції і нові технології. Ця політика буде тривати не менш як 50-70 років”. *Selected Works of Deng Xiaoping. Volume III (1982-1992)*. Beijing. Foreign Languages Press, p. 86.

4. Портяков В. Я. Экономическая политика Китая в эпоху Дэн Сяопина. – Москва: Изд-во «Восточная литература». 1998. с. 22-27.

5. Ibid. с.113.

6. Борох О. Экономическая наука в Китае: путь к рынку и открытости. /Мир перемен. Международный научно-общественный журнал. Москва. 2005, №2, с. 57.

7. Материалы XVI съезда КПК. Пекин. 2002.

8. Женьминь Жібао. 9 жовтня 2005 року.